

Conferentie van Herman Van Rompuy over de nieuwe sociale encycliek ‘Caritas in veritate’

Groupe de réflexion sur l'éthique sociale, Luik, 19/10/2009

De nieuwe encycliek van paus Benedictus XVI moet worden gesitueerd in een lange traditie die in 1891 begon met *Rerum Novarum*. Het originele van *Caritas in Veritate* is echter dat de pauselijke reflectie vertrekt bij een bezinning over geloof en rede, en de noodzaak om beide bij elkaar te houden, als het gaat over het sociale vraagstuk in een mondiale context. Daardoor krijgt de nieuwe encycliek een uitgesproken antropologische kracht. Zij toont aan dat de ontwikkeling en de globalisering, de uitdagingen voor de solidariteit en de gevolgen van de crisis niet alleen de zakelijke kant van het menselijke samenleven, de procedures en de regels, raken, maar ten diepste ook de mensvisie. Dat is ten andere de ware reden waarom de Kerk zich bezighoudt met economische en sociale vraagstukken.

Waarom houdt de Kerk zich bezig met economische vraagstukken? Omdat ze zich bezighoudt met de mens, de hele mens, en dus het materiële en het immateriële niet van elkaar losmaakt. Het christendom houdt er, in tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, geen dualistische kijk op na: het dualisme dat lichaam en ziel van elkaar scheidt en de ziel ziet als het enige dat telt, is niet in de Bijbel terug te vinden maar stamt uit de Griekse filosofie. In de Sociale Leer van de Kerk is de spil van het denken de mens in zijn totaliteit, met lichaam en ziel, met hart en geweten, én de mens in zijn omgeving van samenleving en natuur. In zijn jongste encycliek *Caritas in veritate* schrijft Benedictus XVI: “De authentieke ontwikkeling van de mens heeft betrekking op het geheel van de menselijke persoon in al zijn dimensies.”

Dat houdt in dat de Sociale Leer zich bezighoudt met alles wat verband houdt met de mens, de samenleving en de schepping: gerechtigheid, arbeid, ontvoogding, armoede, gezondheid, wonen, sociale verhoudingen, vrede, mensenrechten, economie en ecologie... Uitgangspunt daarbij is dat “de christelijke openbaring ons brengt tot een beter begrip van de wetten van het maatschappelijke leven”, aldus het conciliedocument *Gaudium et Spes* (23 § 5).

Benedictus XVI toont echter ook dat de Kerk op dat domein over een bijkomende bevoegdheid beschikt: zij zegt niet alleen dat ze bevoegd is om een bijdrage te leveren over een beter verstaan en een verbetering van het menselijke bestaan, maar ze toont ook de enige juiste leessleutel: de ‘Waarheid’. De mens is niet zijn eigen referentie. Zijn leven heeft een betekenis die hem overstijgt, een betekenis die hem is aangereikt door de

Waarheid (niet de waarheid over het hoe maar de waarheid over het waarom). De Waarheid is de geïncarneerde Liefde in Christus en in de Drie-eenheid. De mens is door God gewild en geschapen uit liefde. Daarom heeft de mens ook de plicht tot liefde tegenover God en tegenover zijn naasten. De mens is dus niet het product van toeval of noodzaak. Hij is de vrucht van de liefde.

De mens is een verantwoordelijk wezen (en niet louter ondergeschikt aan de technologie of de globalisering), maar de mens is ook een afhankelijk wezen. Hij dient te gehoorzamen aan deze wet van de liefde. De verantwoordelijke maar zwakke mens is een zondaar: hij moet zich derhalve inspannen om goed te zijn. De liefde (en dus de waarheid) is een ontdekking, een blijvende inspanning. De liefde komt niet vanzelf. Maar omdat de mens zwak is, zal ook de perfectie nooit van deze wereld zijn. De wereld is dus steeds verbeterbaar. De zoektocht echter naar de ultieme sociale organisatie is zelfs gevaarlijk. Zij wil aan de mens toedichten wat hij niet is en ook nooit zal zijn. “De mens is engel noch duivel, en wie van hem een engel wil maken, maakt van hem een beest” (Blaise Pascal). De liefde is een gebod.

Dat wil zeggen, de blik van het christelijke geloof doorziet de fouten van een puur economisch denken en toetst de als vanzelfsprekend aangenomen wetmatigheden van het economisch leven aan het uiteindelijk doel van de economie: het geluk van de mens en het welzijn van de samenleving. Voor de Kerk kan de economie dus nooit een doel op zich zijn en winst nooit het hoogste goed. De economie staat ten dienste van de mens en niet omgekeerd. De paus wil eraan herinneren dat “de mens, de persoon in zijn integriteit, het allereerste kapitaal is dat moet worden beveiligd en opgeward. Het is immers de mens die auteur, centrum en einddoel is van het hele sociaaleconomische leven.”

Daar komt bij dat de aardse werkelijkheid voorlopige werkelijkheid is, omdat “de wereld die wij zien, voorbijgaat”, aldus Paulus in zijn eerste brief aan de Korintiërs (1 Kor 7, 31). Alle menselijke constructies zijn dus voorbijgaand en kunnen bijgevolg geen claim leggen op de mens. Geen enkel politiek regime, geen enkele maatschappelijke ordening en geen enkel economisch systeem kan claimen het definitieve heil te verwezenlijken.

In *Centesimus annus* (1991) wees Johannes-Paulus II op het gevaar van die claim: “Wanneer de mensen denken dat ze het geheim kennen van een perfecte sociale organisatie die het kwaad onmogelijk maakt, denken ze ook het recht te hebben om alle middelen te gebruiken, zelf het geweld of de leugen, om deze realiseren. De politiek wordt daardoor een ‘seculiere religie’ die meent het paradijs op aarde te kunnen vestigen.”

In zijn nieuwe encycliek voegt de huidige paus daaraan toe: “Zonder het perspectief van een eeuwig leven, blijft de menselijke vooruitgang ontvreesd van een bezieling. Opgesloten in de geschiedenis, riskeert zij zich te beperken tot een loutere toename van het ‘hebben’. De mensheid verliest aldus de moed om zich ten dienste te stellen voor meer verheven goederen, voor de grote initiatieven zonder eigenbelang maar die de universele naastenliefde nodig hebben. De mens ontwikkelt niet alleen op eigen krachten en de ontwikkeling wordt hem niet vanzelf geboden.”

Het binnenwereldse messianisme, dat in feite gebouwd is op een illusie, neemt volgens Benedictus XVI de mens zijn verantwoordelijkheid af (en dus zijn waardigheid). “De integrale menselijke ontwikkeling berust op de verantwoordelijke vrijheid van de persoon en de volkeren: geen enkele structuur kan deze ontwikkeling waarborgen buiten en boven de menselijke verantwoordelijkheid.”

Aan haar dienstbaarheid wordt de economie geëvalueerd. De ijkpunten van die kerkelijke evaluatie zijn de menselijke waardigheid, de roeping van de mens tot medemenselijkheid en de eisen van rechtvaardigheid en vrede. Vanuit die ijking formuleert de Kerk een moreel oordeel in economische en sociale aangelegenheden. En dat doet ze “wanneer de fundamentele rechten van de persoon of het heil van de zielen dit eisen”, aldus *Gaudium et Spes* (76 § 5). Vandaar de elkaar opvolgende sociale encyclieken.

De Kerk ziet de Sociale Leer als een onderdeel van haar evangeliserende taak. “De Sociale Leer van de Kerk is een bijzonder aspect van haar zending, haar plicht tot verkondiging van de waarheid”, schrijft Benedictus XVI.

Dat de Kerk zich ter zake deskundig acht, vloeit voort uit de ‘humanistische’ boodschap van het evangelie. Maar de bevoegdheid van de Kerk ligt louter op het morele vlak. De Kerk komt niet tussen in technische vraagstukken en spreekt zich niet uit over modellen van sociale organisatie. “De Kerk heeft geen technische oplossingen op zak en beweert geenszins zich te mogen mengen in de politiek van de staten”, aldus Benedictus XVI. De Sociale Leer is immers geen ideologie, maar een theologie (morealtheologie meer bepaald).

Als Benedictus de aandacht vraagt voor een aantal concrete punten, dan heeft hij een theologisch perspectief voor ogen dat ons wil ondervragen over de betekenis van de mens en zijn verbondenheid (zijn plicht tot solidariteit). Helemaal in de lijn van de traditie verheft de paus zich boven het strijdgewoel. Benedictus bekijkt de vraagstukken van de economie niet als een econoom maar als een theoloog. Zijn encycliek is een tekst van economische ethiek.

Wel treedt de Sociale Leer van de Kerk, en nu ook weer Benedictus XVI, in dialoog met de filosofie en de sociale wetenschappen. In *Caritas in veritate* luidt het: “De Sociale Leer van de Kerk kan, omdat zij een belangrijke interdisciplinaire dimensie heeft, buitengewoon effectief zijn. Zij biedt immers aan het geloof, de theologie, de metafysica en de wetenschappen de kans om samen te werken in dienst van de mens. Het is op dat vlak vooral dat de Sociale Leer van de Kerk haar wijsheid te nutte kan maken.”

De Sociale Leer is ontstaan – of beter gezegd, heeft haar begin van ontwikkeling gekend – op het einde van de 19de eeuw in confrontatie enerzijds met de economische realiteit en vooral de desastreuze sociale gevolgen van de industrialisatie en anderzijds met de radicale antwoorden hierop van het marxisme.

Uitgaand van het respect voor de menselijke waardigheid, die zowel vrijheid als rechtvaardigheid veronderstelt, en van de noodzaak van solidariteit en maatschappelijke verzoening, wees de kerkelijke Sociale Leer zowel de ‘liberale’ visie op de vrije markt af als de ‘socialistische’ optie voor de klassenstrijd. De eerste schiet tekort in de sociale rechtvaardigheid, de tweede verstoort de maatschappelijke verhoudingen. Beide ‘excessen’ zijn bovendien een aanslag op de menselijke waardigheid: het pure winstmotief reduceert de mens (in casu de arbeider) tot een productiemiddel, het klassendenken ontnemt de mens zijn individualiteit (persoonlijkheid).

De evolutie van de Sociale Leer van de Kerk gedurende de voorbij 118 jaar kan worden gezien als een continue actualisering van de uitgangspunten, aangepast aan steeds “nieuwe omstandigheden” van de economische, sociale en politieke realiteit. De titel van de eerste sociale encycliek uit 1891, *Rerum novarum*, kan in die betekenis steeds opnieuw geplaatst worden boven elke sociale encycliek: het gaat immers altijd weer over “nieuwe zaken”: industrialisering in 1891, globalisering in 2009. Net zoals Leo XIII in *Rerum novarum* de industrialisatie als zodanig niet afwees, wijst ook Benedictus XVI in *Caritas in veritate* de globalisatie niet af: “De globalisatie is op zich goed noch slecht. Zij zal zijn wat de mensen ervan maken.”

Elke nieuwe sociale encycliek is in zekere zin een lezing van de tekenen van de tijd. Elke sociale encycliek actualiseert de begrippen van de kerkelijke reflectie in het licht van de nieuwe omstandigheden van samenleving en wereld. We zien dan ook dezelfde begrippen telkens terug: solidariteit, personalisme, subsidiariteit, sociale gerechtigheid...

Ook Benedictus XVI grijpt terug naar die principes, in het bijzonder naar de subsidiariteit. Dat is niet toevallig, omdat de subsidiariteit voor het eerst werd gehanteerd na de grote financiële crisis van 1929, de crash van Wall Street, namelijk in de sociale encycliek *Quadragesimo anno* (1931).

Benedictus XVI schrijft, in het licht van de huidige financiële crisis: “Het subsidiariteitsbeginsel moet in nauwe verbondenheid worden gezien met het solidariteitsprincipe en omgekeerd, want zoals het waar is dat subsidiariteit zonder solidariteit vervalt tot particularisme, zo is het evenzeer waar dat solidariteit zonder subsidiariteit wordt gereduceerd tot bijstand die de mens vernedert die in nood is.”

Het principe is dwingend, omdat elke mens de kans moet krijgen om zijn bijdrage te leveren aan de uitbouw van welzijn en welvaart. De moeilijke vraag is echter hoe we dit principe vandaag kunnen realiseren in een verenigd Europa en in een globaliserende wereld waar steeds meer beslissingen genomen worden op een voor de concrete mens onbereikbaar hoog niveau maar wel bepalend zijn voor het welzijn en de welvaart van zijn omgeving en voor zijn werk en zijn verantwoordelijkheid.

De paus heeft daar geen antwoord op, maar stelt dat het ‘besturen’ van de globalisatie moet gebeuren volgens de principes van de subsidiariteit, op een getrapte wijze en op verschillende niveaus die met elkaar moeten overleggen en samenwerken. “De globalisatie vereist een autoriteit, omdat het probleem van het algemeen welzijn dat we samen moeten nastreven, in het gedrang is; toch moet dit gezag worden uitgeoefend volgens de principes van de subsidiariteit en de polyarchie, om enerzijds de vrijheid niet te schenden en anderzijds voldoende efficiënt te zijn.”

De bedoeling is een humanisme dat beantwoordt aan de standaarden van Gods liefdesplan, een integraal en solidair humanisme dat in staat is om een nieuwe sociale, economische en politieke orde te scheppen die gebaseerd is op de waardigheid en de vrijheid van de menselijke persoon en die in vrede, rechtvaardigheid en solidariteit moet worden gerealiseerd.

Benedictus XVI schrijft: “De toename van de armoede dreigt niet alleen de sociale cohesie te ondermijnen en aldus de democratie in gevaar te brengen, maar ook een negatief impact te hebben voor de economie door de stelselmatige erosie van het ‘sociaal kapitaal’, dat wil zeggen het geheel van vertrouwensrelaties, betrouwbaarheid en respect voor de regelgeving, wat noodzakelijk is voor elke burgerlijke samenleving.”

In dat verband ziet de Sociale Leer de Universele Verklaring van de Rechten van de Mens als “een mijlpaal op de weg van de morele vooruitgang” (Johannes-Paulus II). Bovendien, de Mensenrechten hebben hun fundamenten in de waardigheid van de mens als unieke persoon met verantwoordelijkheid, een waardigheid die universeel en alle mensen in gelijke mate toekomt. Dat houdt in dat aan deze rechten ook plichten zijn verbonden.

Daarom klaagde Benedictus XVI tijdens zijn ontmoeting met de (Vaticaanse) Academie voor Sociale Wetenschappen op 4 mei 2009 het schan-

dalige contrast aan tussen de (theoretische) “gelijke toekenning van deze rechten enerzijds en de ongelijke toegang tot de middelen om van die rechten te genieten anderzijds”, wetende dat een vijfde van de mensheid vandaag honger lijdt.

Die plichten zijn samen te vatten in één woord: solidariteit. Een plicht die haar oorsprong vindt in het recht op gelijkwaardige waardigheid van alle mensen, een gedeelde waardigheid dus. Naast vrijheid als het individuele principe is solidariteit het sociale principe van onze maatschappelijke ordening.

Centraal in de Sociale Leer van de Kerk is dat de solidariteit, die een uiting is van de sociale natuur van de mens, moet worden omgevormd tot een structuur van solidariteit. Hierbij heeft de politiek, zowel nationaal als internationaal, een belangrijke rol te spelen. Immers, er bestaat een intense band tussen solidariteit en algemeen welzijn, tussen solidariteit en universele bestemming van de goederen, tussen solidariteit en vrede.

Het algemeen welzijn, dat de reden en het doel is van het feit dat de mens niet alleen rechten heeft maar ook plichten, is voor de Sociale Leer van de Kerk dan ook meer dan de optelsom van alle particuliere welzijn. “Het is het welzijn van ons allen”, aldus de paus. Het algemeen welzijn wordt niet vanzelf bereikt, als iedereen zijn eigen welzijn nastreeft (de zogenaamde “onzichtbare hand” van Adam Smith bestaat niet). Dat wil dan ook zeggen dat de verantwoordelijkheid voor het algemeen welzijn zowel een zaak is van de individuen als van de Staat.

Het algemeen welzijn is ten andere voor de Kerk de bestaansreden zelf van het politieke gezag. Daarom heeft de staat de opdracht en de plicht om een geschikt juridisch kader te creëren om de economische betrekkingen te regelen met het oog op het algemeen welzijn. En zelfs dat algemene welzijn is geen doel op zich: het staat in functie van de waardigheid van de mens en de bewaring van de schepping.

Het politiek gezag moet een geordend en rechtschapen gemeenschapsleven garanderen met respect voor de onafhankelijkheid van het individu en gericht op het algemeen welzijn. Meer dan zijn voorganger Johannes-Paulus II, die als Pool de massale en vernietigende impact van de staat in het economische leven heeft gekend en dus nogal weerhoudend was tegenover een grotere rol van de staat, pleit Benedictus XVI voor een staat die tussenkomt in de markt.

Hij erkent evenwel dat vandaag de mogelijkheden van de staat beperkt zijn: “In deze tijd bevindt de staat zich in de situatie dat ze de grenzen moet erkennen die aan haar soevereiniteit worden gesteld door de nieuwe internationale commerciële en de financiële context die gekenmerkt is door een groeiende mobiliteit van financiële kapitalen en van materiële

en immateriële productiemiddelen. Deze nieuwe context heeft de politieke macht van de staten gewijzigd.”

Wezenlijk zijn medezeggenschap en medeverantwoordelijkheid. *Centesimus annus* (1991) had het expliciet over de democratie: “Een authentieke democratie is alleen mogelijk in een rechtsstaat en op basis van een juiste opvatting over de mens.” De Kerk beschouwt daarenboven het ethisch relativisme dat ervan uitgaat dat er geen objectieve of universele criteria bestaan voor de hiërarchie van de waarden, als een van de grootste bedreigingen voor de moderne democratieën.

Volgens de Sociale Leer staat de politieke gemeenschap in dienst van de civiele maatschappij waaruit zij is ontstaan. Die civiele maatschappij is het geheel van relaties en goederen, culturele en associatieve, die relatief onafhankelijk zijn van de politiek en de economie. De staat – de politieke gemeenschap – moet zorgen voor een juridisch kader waarin de sociale subjecten (verenigingen, associaties, organisaties enz.) hun activiteiten in vrijheid kunnen uitoefenen, en moet klaarstaan om, waar nodig en in overeenstemming met het subsidiariteitsbeginsel, tussenbeide te komen, zodat het samenspel tussen vrije verenigingen en het democratisch leven kan worden gericht op het algemeen welzijn.

Ter wille van dat algemeen welzijn spreekt de Kerk van de universele bestemming van de goederen (wat niet wil zeggen dat privébezit ongeoorloofd zou zijn, maar wel dat het ondergeschikt is en moet bijdragen aan het algemeen welzijn). God heeft immers de aarde aan het hele mensengeslacht gegeven, dat wil zeggen de mensen van nu en die van later. Hieruit vloeit het principe van het rentmeesterschap voort: de aarde is niet van ons, we hebben de schepping in bruikleen gekregen.

Die universele bestemming nodigt uit tot de ontwikkeling van een economische visie die rechtvaardigheid en solidariteit in het oog houdt en elke mens de mogelijkheid biedt voor integrale ontwikkeling. In dat verband heeft elke mens dan ook recht op privébezit, omdat dit hem de nodige vrijheid en autonomie verschaft om zichzelf te ontvoogden en te realiseren.

Aan dat recht op privébezit zit ook een plicht vast, aangezien het privébezit ondergeschikt is aan de universele bestemming van de goederen. Niet alleen moet degene die heeft, aandacht hebben voor hen die niet hebben (de armen, de behoeftigen), het privébezit heeft ook een economische functie (investeren in de economie). “Rijkdommen vervullen hun functie van dienstbaarheid aan de mens, wanneer zij bestemd zijn voor het voortbrengen van weldaden voor anderen en de samenleving”, aldus het *Compendium van de Sociale Leer van de Kerk*.

Vrijheid en initiatief zijn fundamentele waarden en onvervreembare rechten die bevorderd moeten worden, precies om die weldaden voor an-

deren te kunnen realiseren. Dat betekent echter ook dat voor de katholieke Kerk het eigendom geen doel is maar een middel, een middel tot autonomie en een middel tot solidariteit.

Winst is het rechtmatige streefdoel van elke economische onderneming. De winst bewijst ten andere dat het bedrijf goed functioneert, maar winst alleen geeft niet aan dat het bedrijf de samenleving op een correcte wijze dient. Winst moet in evenwicht zijn met de bescherming van de waardigheid van de mensen die in dienst zijn van dat bedrijf. De vrije markt, het meest doeltreffende instrument voor de productie en de distributie van goederen en diensten, kan niet los worden gezien van de sociale doelstellingen. Hiermee zijn ook de grenzen van het economische marktdenken aangeduid.

In de jongste encycliek *Caritas in veritate* staat: “De economische activiteit kan niet alle sociale problemen oplossen door eenvoudig de marktlogica uit te breiden. Zij moet eveneens op zoek gaan naar het algemeen welzijn, wat ook een opdracht is van de politieke gemeenschap. (...) De Kerk heeft altijd gemeend dat het economisch handelen niet mag worden beschouwd als antisociaal. De markt is niet uit zichzelf de plaats waar de sterke heerst over de zwakke, maar mag dat ook niet worden. (...) De wereld van de economie is van nature niet ethisch neutraal en niet onmenselijk en niet antisociaal. Zij behoort tot de menselijke activiteit en, precies omdat ze menselijk is, moet ze op een ethische wijze worden gestructureerd en georganiseerd. De grote uitdaging, in het licht van de ontwikkelingsproblematiek en de globalisatie, voor ons is om te bewijzen, zowel in ons denken als in ons handelen, dat niet alleen de traditionele principes van de sociale ethiek, wetende transparantie, eerlijkheid, en verantwoordelijkheid, niet mogen worden verwaarloosd of onderschat, maar dat ook in de handelsbetrekkingen en de normale economische activiteiten er plaats moet zijn voor het principe van ‘gratis’ en de logica van ‘geven’, als uiting van broederlijkheid. Dit verlangt van de mens van deze tijd, maar het is zelfs inherent aan de economische redelijkheid zelf. De liefde en de waarheid samen vorderen het op.”

Dit kerkelijke uitgangspunt houdt bijgevolg zware kritiek in op en zelfs veroordeling van de virtuele economie van de financiële markt van de jongste jaren die geld niet langer als middel maar louter als doel zag en heeft geleid tot de crisis die wij nu kennen. Hiermee veroordeelt de Kerk niet de internationale financiële markt op zich, want zonder adequate systemen zouden we niet die economische groei hebben gekend en zouden de grootschalige investeringen van de voorbije decennia niet plaats hebben gegrepen. De globalisering van de economie dwingt ten andere landen tot internationale samenwerking.

De kritiek van de Kerk betreft in het bijzonder de financiële economie die een doel op zich is geworden, zonder dienstverlening en zonder produc-

tie. In het leven geroepen als middel, is ze doel geworden, en dat moet leiden tot een crisis (wat is gebeurd).

De vorige paus voorspelde die crisis in de encycliek *Sollicitudo rei socialis* (1987): “Een financiële economie die een doel op zich is, is gedoemd om met haar eigen doelstellingen in botsing te komen, omdat zij niet langer met haar eigen wortels in verbinding staat en omdat zij het zicht op haar eigen constitutief doel heeft verloren. Met andere woorden, zij heeft vaarwel gezegd aan haar oorspronkelijke en essentiële rol van dienstbaarheid aan de echte economie en uiteindelijk ook aan het bijdragen tot de ontwikkeling van de personen en de menselijke gemeenschap.”

Om de processen te reguleren in functie van dat doel en het algemeen welzijn, moest daarom volgens Johannes-Paulus II de internationale gemeenschap een beslissende rol spelen op het financiële terrein. Hij pleitte voor “een politieke wereldwijde operationele dimensie om de morele parameters te oriënteren”. Benedictus XVI gaat, in het licht van de huidige crisis, nog een stap verder: hij pleit voor een nieuwe politieke wereldregering.

Hiervoor herneemt hij, op het einde van *Caritas in veritate*, de eertijds gemaakte oproep van Johannes XXIII (*Pacem in terris*, 1963) voor een dringende herziening van de werking van de Verenigde Naties: “Om de wereldeconomie te kunnen beheersen, om de economieën te helpen die getroffen zijn door de crisis, om te voorkomen dat de crisis nog uitbreidt en tot nog grotere ongelijkheid leidt, om de gewenste ontwapening op gang te brengen, om te komen tot voedselzekerheid en vrede voor de hele wereld, om de bescherming van het milieu te verzekeren en om de migratiestromen te reguleren, is het dringend nodig dat er een ware politieke wereldautoriteit wordt opgericht, zoals mijn voorganger Johannes XXIII al vroeg.”

Het hele moderne economische leven is een actualisering van de Bijbelse plicht om “de aarde te bewerken en te beheren”. Dat betekent ten eerste dat arbeid geen straf of vervloeking is maar een bron van fatsoenlijk leven, ten tweede dat arbeid boven kapitaal staat. Arbeid is een plicht, omdat we zo de mensheid ontwikkelen en omdat de arbeid de identiteit van de mens naar voren schuift, meester te zijn van de aarde.

De plicht om te arbeiden roept bijgevolg de plicht op van de werkgever om te zorgen voor rechtmatig loon en menswaardige werkomstandigheden, opdat elke mens zijn meesterschap op de dingen zou kunnen beleven en een goed leven zou kunnen leiden. In het bijzonder vraagt de paus aandacht voor het gezin, een thema dat al sinds *Rerum novarum* (1891) voorop staat.

Het gezinsleven mag niet worden opgeofferd aan de economie, de economie moet in dienst blijven staan van de gezinnen. Die kerkelijke eis

van evenwicht tussen arbeid en gezin die al een grondtoon was van de eerste sociale encycliciek, *Rerum novarum* (1891), moet vandaag worden geactualiseerd in de context van een wereldwijde economie (delocalisatie, immigratie, mechanisatie, computerisatie...). Daarbij aansluitend heeft de staat de plicht en de verantwoordelijkheid om een actieve werkgelegenheidspolitiek te voeren.

Ook in de globalisering moet voorop blijven staan dat de mens subject is van arbeid (de menselijke persoon is maatstaf van arbeid) en dat arbeid nimmer een louter koopwaar kan zijn of een onpersoonlijk element van het productieapparaat. Meer nog dan voorheen heeft arbeid een sociale dimensie: werken is meer dan ooit een zaak van samenwerken, werken voor anderen (men werkt meestal niet rechtstreeks voor het eigen levensonderhoud).

Vanwege haar subjectieve en persoonlijke karakter is de arbeid superieur aan elke andere factor van de economie en productiviteit, in het bijzonder aan het kapitaal. In het bijzonder in deze tijd van flexibilisering en mondialisering mag niet vergeten worden dat de voornaamste hulpbron van de mens de mens zelf is.

Die nieuwe situatie van de geglobaliseerde economie zorgde voor nieuw uitdagingen voor de solidariteit en de sociale kwestie (de '*res novae*' van vandaag): nieuwe productievormen, flexibiliteit, herscholing, andere arbeidsorganisatie, die het gevolg zijn van een economie die de overgang maakt van een industriële economie naar een diensten- en kennis-economie.

Het gevaar is groot dat voor een groot deel van de klassieke arbeid geen plaats meer is in de nieuwe economie en dat de subjectieve dimensie van arbeid driegt verloren te gaan, onder meer door de technologische evolutie die arbeid kan uitschakelen, maar daardoor ook de arbeid minder belangrijk acht en daardoor ook de mens ondergeschikt kan maken aan de techniek.

Benedictus XVI schrijft: "De techniek maakt het mogelijk dat de mens de materie kan bedwingen, de risico's kan verminderen, de krachten kan economiseren en de levensomstandigheden kan verbeteren. De techniek komt de roeping van de menselijke arbeid tegemoet: door de techniek, resultaat van zijn genie, ontdekt de mens wie hij is en kan hij zijn humane opdracht vervullen. (...) Techniek is nooit louter technisch. Zij is tegelijk manifestatie van de mens en zijn verwachtingen om de wereld te exploreren en zich te ontwikkelen, zij is uiting van zijn verlangen om de materiële omstandigheden te overstijgen. Maar de technologische ontwikkeling kan ertoe leiden dat de mens denkt dat de techniek op zich volstaat, vanaf het moment dat hij nog enkel de hoevraag stelt en vergeet dat er ook een waaromvraag is. Vandaar dat de techniek ambigue trekken vertoont. Ge-

boren uit de menselijke creativiteit als instrument van bevrijding van de persoon, kan ze immers begrepen worden als een element van absolute vrijheid, een vrijheid die zich bevrijdt van de grenzen die behoren tot de essentie van de dingen. Het proces van globalisatie zou de technologie in de plaats kunnen stellen van de ideologieën, waardoor de technologie op haar beurt een ideologie wordt die de mensheid blootstelt aan het risico dat ze opgesloten geraakt in een a priori van waaruit ze niet meer toekomt aan het ware zijn en de waarheid.”

We moeten, ook in de context van globalisering, waken over de juiste hiërarchie van waarden en alert blijven dat de economische activiteit en de materiële vooruitgang ten dienst blijven van de mens en de samenleving, gericht op een integraal en solidair humanisme. De huidige paus verzet zich tegen een fatalisme ten overstaan van de globalisatie, alsof die geleid zou zijn “onpersoonlijke en anonieme krachten en door structuren die totaal onafhankelijk zijn van de menselijke wil”. Achter dit hele proces van globalisatie, schrijft de paus, “zit de realiteit van een mensheid die meer en meer verbonden geraakt”. De globalisatie is voor hem allereerst een “menselijke realiteit” van “de eenheid van de mensenfamilie”. Het is dan ook onze plicht, aldus Benedictus XVI, om te werken aan “een culturele, personalistische en communautaire oriëntatie, open voor transcendentie en gericht op planetaire integratie”

En dat gaat samen met respect voor de natuur. De mens is meester van de natuur, maar beschikt niet naar willekeur over de aarde. De natuur mag niet het voorwerp worden van een utilitaristische reductie (de aarde als louter object), maar mag evenmin boven de mens worden getild en verabsoluteerd (eco- of biocentrisme). Met zijn opmerking dat ‘de natuur beschouwen als belangrijker dan de menselijke persoon zelf in tegenspraak is met waarachtige ontwikkeling’, gooit Benedictus XVI ook een steen in de kikkerpoel van de ecologen.

De bescherming van het milieu is een uitdaging in het voordeel van de mensheid en voor de hele mensheid, want het is een collectief goed voor nu en voor later. De toekomst van onze planeet van de mensheid hangt af van wat we nu doen, aldus de paus. Dat herinnert aan de Zwitserse schrijver Denis de Rougement die in 1977 in *L'avenir est notre affaire* noteerde: “Gisteren konden we nog vertrekken van het verleden om het heden en de toekomst te beoordelen... Vandaag moeten we vertrekken van de toekomst.”

De hele Sociale Leer van de Leer staat in het teken van de bescherming van het leven, dat wil zeggen van de hele schepping en van de mens. Bij de paus gaat de zorg voor de mens (met inbegrip van het respect voor het leven en het verzet tegen genetische manipulatie) hand in hand met de milieuzorg en het behoud van de schepping. In die zin zet Benedictus de leer verder van Johannes-Paulus II die in *Centesimus annus* erop wees:

“Wanneer de menselijke ecologie wordt gerespecteerd in de samenleving, doet de ecologie in letterlijke zin daar ook haar voordeel mee.” De mens zelf is hiervoor verantwoordelijk. Uiteindelijk hangt alles af van de mens en zijn handelen. Het uiteindelijke doel van de Sociale Leer van de Kerk is de bevordering van “een beschaving van de liefde

De nieuwe encycliek *Caritas in veritate* sluit daarvoor aan bij de gedachte van de “integrale, authentieke menselijke ontwikkeling” (een begrip dat schatplichtig is aan filosoof Jacques Maritain, verdediger van de christelijke filosofie gebaseerd op ervaring en rede, aan en dominicaan Louis-Joseph Lebret, pionier van de ontwikkeling). Paus Paulus VI ontwikkelde die gedachte in *Populorum progressio* (1967), een encycliek die volgens de huidige paus “het waard is beschouwd te worden als de *Rerum novarum* van de huidige tijd”.

Benedictus grijpt talrijke malen terug naar de encycliek uit 1967 en naar andere teksten van Paulus VI, om voortbouwend op diens denken de ‘nieuwe vraagstukken’ te behandelen van de mondialisering, de milieuzorg, de duurzame ontwikkeling, het financieel systeem en de economische en sociale gevolgen van de globalisering. “We moeten de vele aspecten bekijken waarvoor de problematiek van de ontwikkeling vandaag staat, dat wil zeggen in haar grote verscheidenheid”, zegt Benedictus XVI.

Niet zozeer wil de paus herinneren aan de gekende lijnen van de Sociale Leer als wel de reflectie voeden over de nieuwe wereldwijde maatschappelijke ontwikkelingen die hun culminatie vonden in de economische en financiële crisis. De encycliek is te lezen als een gewetensonderzoek over “de verzwakking van de netwerken van sociale zekerheid tegenover de versterking van de competitiviteit op de wereldmarkt, met tot gevolg zware bedreigingen voor de rechten van de arbeiders, de mensenrechten en de solidariteit die de verzorgingsstaat heeft in het leven geroepen”.

Centraal staat bij die reflectie de menselijke persoon (het personalistisch principe), maar vanuit het besef dat de mens een ‘zondig’ wezen is met recht op heil. De Sociale Leer van de Kerk gaat dus niet uit van de ‘maakbaarheid’ maar wel van de ‘verbeterbaarheid’. Het verschil is dat bij maakbaarheid een elite of een overheid gaat bepalen hoe de mens hoort te zijn, en bij de verbeterbaarheid het menselijke geweten wordt aangesproken.

In de grond is niets slecht op zich. Niet de financiën, niet de markt, niet globalisatie. Pervers zijn alleen de menselijke passies die de neiging hebben om een bepaalde mechanismen te verabsoluteren, als ze gunstig zijn voor de winstmaximalisatie. Omgekeerd is het ook waar dat alleen goed te noemen is wat bijdraagt aan de “integrale menselijke ontwikkeling”.

Meer nog dan de vorige pausen doet de huidige paus een beroep op het persoonlijke geweten en de persoonlijke omkeer. In zijn ogen is er geen

economische en sociale rechtvaardigheid mogelijk zonder individuele moraliteit. Zonder innerlijke balans geen balans in de samenleving, is zijn stelling. Vandaar dat hij het begrip van de ‘caritas’, de (naasten)liefde, centraal plaatst. Op het eerste gezicht vreemd, omdat we bij sociale vraagstukken veeleer gewoon zijn het begrip rechtvaardigheid te hantieren.

De caritas die vooral op het persoonlijke leven en de persoonlijke relaties betrekking heeft, betreft Benedictus XVI ook op de macrorelaties van politiek en economie. Het is zijn overtuiging dat precies het gebrek aan liefde heeft geleid tot de huidige economische en financiële crisis: het egoïsme heeft het maken van winst geïsoleerd van de andere doelstellingen van de economie, met het gevolg dat welvaart werd vernietigd en armoede werd gecreëerd.

Die ‘egocentrische levensinstelling’ ziet de paus niet alleen in het gebrek aan naastenliefde, maar ook in de illusie van de zelfbeschikking en de pretentie van de maakbaarheid. Hij schrijft dat de moderne mens zich vergist, als hij denkt dat hij helemaal alleen zijn leven of de samenleving kan maken. Iemand die alles zelf moet of wil verdienen, verliest het algemeen belang (van samenleving, wereld, natuur en mensenfamilie) uit het oog. Als de economische, sociale of politieke systemen op de ideeën van maakbaarheid en zelfbeschikking zijn gebaseerd, wordt de ware vrijheid van de mensen tekortgedaan.

De paus schrijft: “De waarheid die, zoals de naastenliefde, een gave is, is groter dan wij. (...) Omdat ze een gave is die allen ontvangen, is de liefde in de waarheid een kracht die gemeenschap opbouwt, de mensen op zo’n wijze bij elkaar brengt dat er geen hindernissen en grenzen meer zijn. Wij kunnen zelf de mensengemeenschap opbouwen, maar deze kan nooit op eigen kracht een volkomen broederlijke gemeenschap worden of buiten haar grenzen treden, dat wil zeggen een werkelijke universele gemeenschap: eenheid van de menselijke soort, broederlijke eenheid die alle verschillen overwint...”

Benedictus die hiervoor te rade gaat bij Augustinus, toont zich in deze encycliek meer theoloog dan zijn voorgangers. Door die sterke theologische, bijwijlen zeer spirituele, toon dreigt de nieuwe sociale encycliek minder politiek gewicht te hebben. Maar misschien is precies die spirituele toon wat de wereld vandaag nodig heeft.

We moeten immers erkennen dat de enige optie die ons kan vooruithelpen, een nieuwe synthese van de menselijkheid is. Een humanisme dat ons in staat zal stellen om de complexe zwaarwichtigheid waar onze planeet op dit moment onder gebukt gaat, helend onder handen te nemen. Deze encycliek is een bijdrage om tot deze nieuwe synthese te komen.